

Олена Прищепя (м. Рівне)

«Місця пам'яті» М. І. Костомарова у Рівному

У статті маркуються «місця пам'яті» М. І. Костомарова у Рівному, пов'язані з його перебуванням тут у 1844–1845 рр. на посаді учителя історії місцевої гімназії. Пропонується більшість з них розглядати як основні вузли у мережі культурних комунікацій молодого історика. До їх переліку віднесено сучасну вулицю Мицькевича (давня Бармацька), де проживав Костомаров. Як пам'ятка архітектури XIX ст., в історичній частині Рівного збережена будівля гімназії, де працював історик. Стверджується, що цей символ культурного минулого міста в сучасній масовій свідомості містян може бути ширше задіяний у конструюванні історичної пам'яті крізь зріз діяльності Костомарова.

До костомарівських «місць пам'яті» пропонується віднести місцезнаходження соборної Свято-Воскресенської церкви, яку відвідував історик, могилу протоієрея В. Омелянського на старому кладовищі «Грабник», що супроводжував Костомарова у мандрах Волиню, а також куточок колишнього парку власників міста, де стояв «палацик на Гірці», як місце можливої зустрічі Костомарова із князем Казимиром Любомирським.

У руслі державної політики пам'яті розглядається встановлення меморіальної дошки на гімназійній будівлі та найменування однієї з вулиць Рівного на честь Костомарова.

Ключові слова: М. І. Костомаров, «місця пам'яті», Рівне, гімназія, культурні комунікації.

Olena Pryshchepa

M. I. Kostomarov's «Memory places» in Rivne

The article shows M. I. Kostomarov's «memory places» in Rivne, which are connected with his staying here as a History teacher in local gymnasium in 1844–1845. The article proposesto consider the majority of the masthemainpoints of cultural communication network of the young historian. Their list includes modern Mitskevycha Street (old Barmatska), where Kostomarov lived. The building of the gymnasium in the historical part of Rivne, where the historian worked, is preserved as the architectural monument of the 19th century. The research states that this symbol of the cultural past in the modern mass consciousness of the townspeople can be more widely involved in constructing historical memory through the prism of Kostomarov's activity.

We also proposesto include to M. I. Kostomarov's «memoryplaces» the location of the Holy Resurrection Cathedral, which the historian visited; in the old cemetery of «Hrabnyk», the grave of archpriest V. Omelian-skyi, who accompanied Kostomarov in his travelling in Volyn; and also the part of the former park of town's owners, where there was a «palace on the hill» – as the place of the possible meeting of Kostomarov with prince Kazymyr Liubomyrskui.

In the framework of the state policy of memory, we propose the installation of a memorial plaque on the gymnasium building and to name one of the streets of Rivne in honor of Kostomarov.

Key words: M. I. Kostomarov, «memoryplaces», Rivne, gymnasium, cultural communications, memory policy.

Елена Прищепя

«Места памяти» Н. И. Костомарова в Ровно

В статье маркируются «места памяти» Н. И. Костомарова в Ровно, связанные с его пребыванием здесь в 1844–1845 гг. на должности учителя истории местной гимназии. Предлагается большую их часть рассматривать как главные узлы в сети культурных коммуникаций молодого историка. В их перечень вошла современная улица Мицькевича (бывшая Бармацкая), где проживал Костомаров. Как памятник архитектуры XIX в. в исторической части Ровно уцелело здание гимназии, где трудился историк. Утверждается, что этот символ культурного прошлого города в современном массовом

сознании горожан может быть шире задействован в конструировании исторической памяти сквозь срез деятельности Костомарова.

К костомаровским «местам памяти» предлагается отнести месторасположение соборной Свято-Воскресенской церкви, посещаемой историком, могилу протоиерея В. Омелянского на старом кладбище «Грабник», который сопровождал Костомарова в путешествии по Волини, а также уголок бывшего парка владельцев города, где стоял «палацык на Гирци», как место предполагаемой встречи Костомарова с князем Казимиром Любомирским.

В русле государственной политики памяти рассматривается установление мемориальной доски на здании гимназии и наименование одной из улиц Ровно в честь Костомарова.

Ключевые слова: Н. И. Костомаров, «места памяти», Ровно, гимназия, культурные коммуникации.

У рік відзначення 200-ліття від дня народження Миколи Івановича Костомарова – видатного історика, фундатора української історіографії, упевнено можемо констатувати, що короткочасний рівненський період його діяльності, пов'язаний із учителюванням у Рівненській гімназії (кінець жовтня 1844 р. – серпень 1845 р.) достатньо повно висвітлений у вітчизняній історичній науці. У переліку основних праць, де порушувалася ця проблема, згадаймо публікацію В. Міяковського¹. Учителювання Костомарова у Рівному знайшло відображення у книжці Ю. Пінчука², а в окремому нарисі цього провідного костомаровознавця, підготовленому спільно із Г. Пасеченко, подано розгорнуту характеристику перебування Костомарова на Во-

лині як важливого періоду його життя і чинника творчого становлення³.

На архівних матеріалах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського базується стаття київських дослідників Л. Ігнатенко та М. Кучинського «Микола Костомаров і Рівне»⁴. Окремі тематичні рубрики про Рівне, Рівненську гімназію та інші населені пункти Волині, де упродовж 1844–1845 рр. довелося побувати молодому вченому, представлені в енциклопедичних виданнях, які з'явилися в добу незалежної України⁵. Активно зверталися до висвітлення короткочасного перебування Костомарова у Рівному та ознайомлення його з Волиню рівненські дослідники Я. Поліщук⁶, С. Шевчук⁷, О. Масний⁸ та ін.

¹ Міяковський В. Костомаров у Рівному / В. Міяковський // Україна. – 1925. – № 3. – С. 28–66.

² Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Пінчук. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 54–58.

³ Пінчук Ю. З волинських років М. І. Костомарова / Ю. Пінчук, Г. Пасеченко // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог – Нью-Йорк, 1999. – С. 418–425.

⁴ Ігнатенко Л. А. Микола Костомаров і Рівне / Л. А. Ігнатенко, М. В. Кучинський // Микола Костомаров і проблеми суспільного розвитку української нації: наук.-практ. конф., присвячена 175-річчю з дня народження М. Костомарова / Рівне, 1–14 травня 1992 р. / Рівн. пед. ін-т, Рівн. держ. ін-тут культури, Рівн. обл. упр. куль-ри; Редкол. О. А. Галич, Я. О. Поліщук, С. І. Шевчук та ін. – Рівне, 1992. – С. 94–95.

⁵ Энциклопедия жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817–1885) / Председ. ред. коллегии В. А. Смолій; зам. председ., науч. ред. и руковод. авт. коллектива Ю. А. Пинчук. – К.: Ин-тут истории Украины; Донецк: Юго-Восток, 2001. – 570 с.; Смолій В. А. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь; Вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. – К.: Вища шк., 2005. – 543 с.

⁶ Поліщук Я. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста / Я. Поліщук. – Рівне, 1998. – С. 77–80.

⁷ Шевчук С. Волинь у наукових студіях Миколи Костомарова / С. Шевчук // Микола Костомаров у вимірах сучасності: 36. наук. праць за м-лами Всеукр. наук.-практ. конф. / М-во освіти і науки України; Ін-тут історії України НАН України; Ін-тут мовознавства, фольклористики та етнології ім. Р. Т. Рильського НАН України. – Рівне: Волинські береги, 2007. – С. 82–90.

⁸ Масний О. С. М. І. Костомаров як викладач Рівненської гімназії, краєзнавець і фольклорист / О. С. Масний // Микола Костомаров і проблеми суспільного розвитку української нації: наук.-практ. конф., присвячена 175-річчю з дня народження М. Костомарова / Рівне, 13–14 травня 1992 р. / Рівн. пед. ін-т, Рівн. держ. ін-тут культури, Рівн. обл. упр. культури; Редкол. О. А. Галич, Я. О. Поліщук, С. І. Шевчук та ін. – Рівне, 1992. – С. 96–97.

Вагомою джерельною базою для рівнезнавчих студій про Костомарова слугує і архів Рівненської гімназії, який зберігається в Державному архіві Рівненської області⁹, автобіографія історика¹⁰, його епістолярна спадщина¹¹, спогади тих, хто працював із ним в гімназії, зокрема учителя математики Кирила Яновського¹².

Спираючись на вказаний історіографічний доробок маємо намір у цій публікації звернутися до проблеми збереження у просторі міста Рівного історичної пам'яті про Костомарова. Ім'я відомого дослідника минулого українського народу, як вважаємо, може сприяти в сучасній Україні формуванню соціальної, і ширше – національної ідентифікації особистості й спільноти, яка, за П. Норою, ґрунтується на «місцях пам'яті» і «героях», з якими ця спільнота себе ідентифікує. «Пам'ять породжується соціальною групою, яку вона згуртовує», – стверджував французький дослідник¹³.

Погодитись пізньої осені 1844 р. на посаду старшого учителя історії Рівненської гімназії випускника Харківського університету, магістра історії Костомарова спонукала ціль ближче пізнати цю частину Волині для продовження наукових пошукувань в галузі фольклору, етнографії, дослідження історії України козацької доби. Іншими словами, головною метою його приїзду до Рівного було усе ж не отримання місця праці в гімназії для набуття та удосконалення учительського фаху, а реалізація наукових інтересів, які з огляду на новизну уведення до кола історичних джерел матеріалів про життя українського народу, далеко не одностайно сприймалися і в університетських колах.

Коротко охарактеризуємо Рівне, яким побачив його Костомаров пізньої осені 1844 р. Маючи статус повітового міста Волинської губернії, Рівне продовжувало бути вотчинним володінням князів Любомирських, який маркувала розміщена у центральній частині його забудови занедбана уже на той час палацова резиденція. У травні 1844 року, за декілька місяців до прибуття у Рівне Костомарова, тодішній власник міста, Казимир Любомирський, пожертвував старий палац Міністерству народної освіти, і його будівля перейшла в розпорядження Рівненської гімназії, адміністрація якої не знайшла іншого для нього використання, як квартирування там своїх учителів¹⁴. А от родина Любомирських замешкала у доволі скромних апартаментах дещо на віддалі від старого палацу – у так званому «палацику на Гірці».

В самому місті мешкало трохи більше п'яти тисяч жителів, поміж яких більшу половину складала єврейська людність. Така мала залюдненість міста, як врешті і приватновласницький статус цього міста, не був чимось унікальним для Волині. І все ж чим Рівне вирізнялося поміж інших волинських поселень, так це наявністю середнього навчального закладу – гімназії, єдиної на той час середньої школи на Волині у повітовому місті, що, відповідно, вивищувало його культурний та й економічний статус.

Гімназія розташовувалася в ошатній двоповерховій будівлі, збудованій у стилі класицизму на кошти власників міста спеціально для її потреб (фото 1). Відтоді як її перемістили з місечка Клевая до Рівного пройшло лиш чотири роки, тому в шкільній адміністрації вистачало проблем і з її облаштуванням, і набором учнів,

⁹ *Леонова Л. А.* Документальні фонди середніх навчальних закладів Волинської губернії у державному архіві Рівненської області / Л. А. Леонова, О. П. Прищепя // *Архіви України*. – 2012. – № 2. – С. 154.

¹⁰ *Костомаров Н. И.* Автобіографія / Н. И. Костомаров // *Исторические произведения. Автобіографія / Сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича*. – К.: Изд-во при Киев. государственном ун-те, 1989. – С. 463–472.

¹¹ *Міяковський В.* Вказ. праця. – С. 42–65.

¹² *Захарченко В. А.* Архівні джерела до біографії М. І. Костомарова в ЦНБ ім. В. Вернадського АН УРСР. В. А. Захарченко // *Архіви України*. – 1990. – № 3. – С. 64.

¹³ *Нора П.* Между памятью и историей. Проблематика мест памяти // *Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок*. – С.Пб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – С. 20.

¹⁴ *Михайлишин О.* Сторінки з історії розбудови Рівненської гімназії за матеріалами Державного архіву Волинської області / О. Михайлишин // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 165-річчя Рівненської гімназії. Випуск 2*. – (Матеріали наукової конференції 23.11. 2004 р.). – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 16.

Фото 1. Рівненська гімназія. Середина XIX ст.

переважну більшість яких склали діти з родин збіднілої польської шляхти. Та й знайти заміну старим учительським кадрам ще польських шкіл новою генерацією випускників російських університетів було нелегко за браком достатньої їх чисельності, а то й через небажання багатьох із них їхати у правобережну міську глибинку. Адже подібні переїзди, нехай і заради набуття статусу учительської професії та матеріального забезпечення, позбавляли молодих освічених людей активного спілкування з книжковою культурою, бо ж у повітових містах та містечках усе ще були відсутні публічні бібліотеки й книгарні, до того ж обривалися безпосередні контакти з університетським товариством.

І все ж подібні життєві ситуації змушували генерацію випускників університетів «вростати» в нове культурне середовище, чи то особисто формувати нове коло особистих взаємин. Відразу по приїзду до Рівного Костомаров включається в навчально-виховний процес гімназії. Виступаючи на той час найважливішим міським освітньо-культурним осередком Рівного, вона об'єднувала навколо себе учительський колектив (до 20 осіб) та більше 300 учнів. А ще у позаурочний час, переважно під час урочистих актів, притягувала до себе міських, чи то повітового рівня можновладців, доброчинців (зокрема, почесних попечителів), батьків учнів.

Молодому історик, обтяженому щотижневим 15-годинним навантаженням викладання

історії та зосередженому на наукових інтересах, сформувати широке коло спілкування не вдалося. Головні контакти Костомарова з колегами-учителями й учнями, за винятком різдвяних та великодніх вакацій, коли він подорожував Волинню, були пов'язані саме з гімназією. Окрім викладання предмету історії тут він спілкувався з колегами на засіданнях педагогічних рад під час обговорення різних навчальних питань, чи то на перервах між заняттями, або ж вирішував ділові питання з адміністрацією гімназії, зокрема, директором П. Аврамовим.

Зауважимо, що при тому, коли більшість учительського колективу гімназії була задіяна ще й у викладанні у приходському училищі, чи то в жіночому пансіоні М. Бондіні, Костомаров, за винятком обов'язку бути присутнім на екзаменах у останньому (червень 1845 р.)¹⁵, до контактів з іншими навчальними закладами Рівного не долучався. Тут могла зіграти роль його краща матеріальна забезпеченість, аніж у багатьох гімназійних учителів, які змушені були шукати додаткового заробітку.

Інспектуючи гімназію у 1844 р., адміністрація Київського навчального округу зауважувала: «нынешний учитель, магистр Костомаров, с особенной любовью преданный науке, и уже доказавший отличные свои дарования некоторыми весьма дельными историческими сочинениями, имеет без сомнения все качества, потребные для вполне хорошего преподавателя»¹⁶.

¹⁵ Попов А. И. Н. И. Костомаров – преподаватель Ровенской гимназии. (По архивным данным Ровенского реального училища) / А. И. Попов // Исторический вестник. – 1917. – Март. – С. 732.

¹⁶ Анципо-Чикунський А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище 1832–1882 / А. А. Анципо-Чикунский // Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи / Упоряд. В. Луц, О. Морозова. – Рівне: Дятлик М., 2014. – С. 28.

Поступово виокремилася коло найближчих до нього за інтелектуальними уподобаннями та формами проведення дозвілля колег. Поміж них – Петро Чуйкевич – учитель латини, математик Кирило Яновський, Євгеній Малавський – викладач історії, Павло Науменко – виконуючий інспекторські обов'язки, учитель Закону Божого – священник Венедикт Омелянський. За винятком хіба що Яновського, в якому він вбачав переважно партнера по грі в більярд, саме вони, як стверджував В. Міяковський, завдяки своєму українству могли бути ближчими до Костомарова, аніж решта учителів. Так, Малавський, ще будучи студентом Київського університету, мав намір брати участь у наукових експедиціях по Україні для вивчення місцевих говірок¹⁷. Петро Чуйкевич був земляком П. Куліша¹⁸, з останнім Костомаров зійшовся в Києві напередодні прибуття до Рівного. В оцінці самого Костомарова «учитель латинского языка Чуйкевич [...] поет прекрасные малороссийские песни, любит их и выше прочих по взгляду»¹⁹. Інспектор гімназії Павло Науменко – батько відомого педагога В. П. Науменка, як і Костомаров, був вихованцем Харківського університету. Хоча Науменко був старшим за Костомарова, під час навчання в університеті вони мали спільних учителів, до того ж у молодому віці той займався українською переробкою творів А. Міцкевича й прихильно ставився до українського руху²⁰.

Хоча контакти з колегами по роботі переносились й за стіни гімназії – як то на квартиру, де мешкав сам Костомаров, чи то казенні квартири інших учителів, які мешкали поруч з гімназією, а то й зрідка до міського трактиру італійця Ольгіаті²¹, ще раз наголосимо, що гімназійна будівля усе ж слугувала основним місцем, де перетиналися ниті його комунікування.

Задаймося питанням, чи зберігалася по від'їзді Костомарова з Рівного у стінах місцевої гімназії пам'ять про відомого історика? Адже за весь період її існування (1839–1922) не знайшлося іншого викладача, який сумлінно виконуючи основні професійні обов'язки, так активно, як Костомаров, займався б науковою діяльністю. Так, поміж вагомого доробку учителів на ниві інтелектуальної праці учитель історії Костомаров власноруч у нотатках до звіту гімназії 1844 року зафіксував наступне: «занимаюсь 1). Сочинением истории войны казаков с поляками во главе с Хмельницким; 2). Собранием и объяснением народных малороссийских песен; 3). Приготовлением к изданию соображений, относящихся к истории Малороссии; 4). Издал и напечатал в сем году сочинение о значении русской народной поэзии [...]»²².

В період офіційної опали історика за участь в діяльності Кирило-Мефодіївського братства адміністрація Рівненської гімназії змушена була реагувати на циркулярні приписи попечителя навчального округу про вилучення зі шкільної бібліотеки творів Костомарова разом із книжками інших членів таємного товариства – П. Куліша та Т. Шевченка²³. Однак вже у 1870-х рр. шкільна бібліотека (насамперед фундаментальна її частина) активно поповнювалася творами Костомарова, зокрема, туди надійшла його монографія про Богдана Хмельницького, низка випусків «Русской истории в жизнеописании ее главнейших деятелей», праця під назвою «Кто был первый Лжедмитрий?»²⁴. У разі втрати учителями книжок із гімназійної бібліотеки допускалася їх заміна книжками Костомарова, як це зробив у 1868 р. учитель Андреевський, придбавши його «Славянскую мифологию»²⁵.

¹⁷ Міяковський В. Вказ праця. – С. 31.

¹⁸ Терлецький В. Рівненські відгуки про діяльність і життя Пантелеймона Куліша та Миколи Костомарова / В. Терлецький // Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею]. – Випуск VII. – Рівне: видавець Олег Зень, 2009. – С. 23.

¹⁹ Міяковський В. Вказ праця. – С. 30–31.

²⁰ Там само. – С. 31; Смолій В. А. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник ... – С. 235.

²¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, ф. XXII, спр. 441, арк. 1.

²² Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 18 зв.

²³ ДАРО, ф. 394, оп. 2, спр. 2, арк. 71.

²⁴ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 199, арк. 49; ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 201, арк. 44; ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 203, арк. 95.

²⁵ Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 23, арк. 64.

Зауважимо, що доступ гімназістам до фундаментального відділу бібліотеки усе ж був обмежений, а до учнівського відділу шкільної книгозбірні його книжки надходили лиш зрідка. В архівних справах про закупівлю навчальної літератури для учнів цього середнього навчального закладу, виявлений лиш один факт придбання у 1876 р. навчального посібника Костомарова з російської історії²⁶.

До слова, незадовільне забезпечення учнівських відділів шкільних бібліотек книжками Костомарова мало місце і в інших середніх навчальних закладах Київського навчального округу. У 1888 р. на засіданні комісії директорів середніх навчальних закладів м. Києва та їх інспекторів у присутності помічника попечителя округу порушувалося клопотання про комплектування учнівських бібліотек, от хоч би такими працями Костомарова, як «Богдан Хмельницький» та «Последние дни Речи Посполитой». Як аргумент наводилось наступне: «Упомянутые сочинения Костомарова необходимы для ученических библиотек, потому что они подробно, в живой, художественной форме картин, и без всяких односторонних тенденций, изображают такие важные исторические события, как присоединение Малороссии к России, падение Польши – события, обстоятельное ознакомление с которыми особенно важно и необходимо для воспитанников местного края»²⁷.

В історичному та статистичному описі Рівненської гімназії, складеному за розпорядженням Міністерства народної освіти у 1863 р., ім'я Костомарова фігурувало поруч із Кулішем у тій частині формуляру, де мали подаватися дані про осіб, які навчалися тут, чи працювали учителями, а у подальшому стали відомими у різних сферах державного життя, зокрема і в літературній діяльності²⁸.

Ім'я Костомарова, пов'язане з Рівне, набуло ваги завдяки публікаціям учителів цього навчального закладу, який від 1872 р. був реорганізований в реальне училище. Зокрема, «Исторической записке о Ровенском реальном училище»

А. Анципо-Чикунського, випущеній з нагоди 50-річного ювілею цього навчального закладу, а особливо нарису А. Попова, опублікованому 1917 року в «Историческом вестнике»²⁹.

Щоправда, на відміну від пошанування таких діячів науки і літератури, як М. Ломоносов, В. Жуковський, О. Пушкін, М. Гоголь публічних віншувальнь Костомарова в реальному училищі не влаштували. Хоча, як відомо, подібні заходи вже мали місце на малій батьківщині історика – Воронежській губернії. Зокрема 1911 року у Воронежі проводилися урочистості, присвячені 25-й річниці від дня смерті видатного історика. Відвідати відкрити історико-археологічну й художню виставку організатори цього наукового і культурного заходу (зокрема, Воронежська губернська вчена архівна комісія) запрошували й адміністрацію Рівненського реального училища. Проте в останньої так і не склалося з поїздкою до Воронежа³⁰.

Якщо усе ж в імперську добу увічнення пам'яті про Костомарова мало б слугувати інтересам формування спільного культурного простору держави Романових, то в добу незалежної України його ім'я, що набуло звучання «фундатора новітнього українства»³¹, консолідує ще недостатньо зріле українське суспільство. Тому для Рівного будівля колишньої гімназії як «місце пам'яті» про Костомарова і як головний освітньо-культурний осередок повітового міста імперської доби асоціюється із образом формування паростків українськості – бодай на локальному просторі самого міста. Згадаймо, що у 1992 р. з нагоди 175-річниці від дня народження Костомарова у Рівному на фасаді колишньої гімназійної будівлі, де розміщений нині обласний краєзнавчий музей, була встановлена меморіальна дошка (фото 2), а на початку 2000-х рр. одна із вулиць Рівного (на жаль, не в історичній частині міста) отримала його ім'я.

Сам же Костомаров у Рівному мешкав на вулиці, яка у ХІХ ст. звалася Бармацькою («Барматская») (сучасна Міцкевича), бо ж була прокладена у напрямку до приміського села Бармаки³².

²⁶ ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 203, арк. 107 зв.

²⁷ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 207, арк. 8 зв.–9.

²⁸ Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 106, арк. 4.

²⁹ Анципо-Чикунський А. А. Указ. соч. – С. 28; Попов А. И. Указ. соч. – С. 716–735.

³⁰ ДАРО, ф. 394, оп. 2, спр. 168, арк. 39.

³¹ Смолій В. А. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник... – С. 5.

³² Прищепя О. Вулицями Рівного: погляд у минуле / О. Прищепя. – Рівне, 2006. – С. 141–144.

Фото 2. Рівненський обласний краєзнавчий музей.
Праворуч на фасаді – меморіальна дошка на честь М. Костомарова.

Нашому герою не випадало згадувати добрим словом Рівне, враховуючи недоладність його облаштування, а от надто короткі відстані, які доводилось долати мало не щодня від своєї тимчасової оселі до гімназійної садиби, він пам'ятав і на схилі років. А ще відзначав дешевизну міського життя: за наймання помешкання у Самарських – родичів учителя латини І. Спіфановича, він щомісяця мав віддати лише до десяти рублів включно із харчуванням та пранням білизни³³.

Отож маємо ще одне «місце пам'яті» Костомарова у Рівному – вулицю Міцкевича, яка, на жаль, фактично не зберегла слідів забудови XIX століття. Локалізувати ж місце помешкання Костомарова на Бармацькій вже не було можливим і на початку XX ст., бо відійшли у вічність останні старожили міста, які пам'ятали його місцезнаходження³⁴.

Контакти Костомарова поза гімназією з міським середовищем окреслювало коло людських взаємин, пов'язаних з відвідинами єдиного у Рівному соборного православного Свято-Воскресенського храму, до якого він, як глибоко віруючий християнин, мав би регулярно вчашати. Його дерев'яна будівля, зведена ще в 1781 р., розміщува-

лася в торговельному кварталі міста, щільно і хаотично забудованому єврейським людом, й домінувала над округою, втративши на той час зовнішню привабливість. Маємо детальний опис цієї церкви кінця 50-х рр. XIX ст., коли завдяки старанням її настоятеля протоієрея В. Омелянського вона була таки відремонтована: «[...] здание деревянное, на каменном основании ошпалено, все три бани с куполами покрыты листовым железом и выкрашены зеленою олейною краской; пределы все покрыты новою гонтою и выкрашены зеленою олейною краскою [...] внутри выбелена вся. Иконостас поновлен [...]. Престол в ней один во имя Воскресения Христова [...]»³⁵.

Згадана соборна церква у 1881 р. була знищена пожежею, у полум'я якої тоді вигоріла вся центральна частина повітового міста. Новий кам'яний Воскресенський храм з'явився на головній вулиці Рівного лише наприкінці XIX ст. і не маркував місця розташування своєї попередниці³⁶. І все ж локалізацію давньої Свято-Воскресенської церкви дозволяє прояснити і літографія Г. Пейєра середини XIX ст. (фото 3), і краєзнавчі нариси про Рівне, опубліковані наприкінці XIX ст.³⁷ У обрисах сучасного Рівного

³³ Костомаров Н. И. Указ. соч. – С. 464.

³⁴ Попов А. И. Указ соч. – С. 725.

³⁵ ДАРО, ф. 639, оп. 2, спр. 30а, арк. 1.

³⁶ Рычков П. А. Дорогами южной Ровенщины (от Корца до Пляшевой) / П. А. Рычков. – Москва: Искусство, 1989. – С. 55.

³⁷ Сендульский А. Город Ровно / А. Сендульский // Волынские епархиальные ведомости. – 1880. – Часть неофициальная. – № 5. – С. 245–246; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: В 5 т. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды / Н. И. Теодорович. – Почаев, 1890. – С. 455–456.

Фото 3. Рівне. Загальний вигляд. Ліворуч удалині – Свято-Воскресенський храм. Літографія Г. Пейєра. Середина XIX ст.

її місцезнаходження прив'язується до вулиці гетьмана Петра Сагайдачного, що пролягає в історичній частині міста, де, як і в давнину, продовжує вирувати торговельне життя.

Міркуємо, що відвідини храму мали дарувати учителеві Костомарову душевну розраду, а ще можливість ближче поспілкуватися з його настоятелем – священиком Омелянським, який, як вже згадувалося, у Рівненській гімназії викладав Закон Божий, і мав би жити поруч із церквою.

Уродженець Волині Венедикт Омелянський мав вищу богословську освіту, яку здобув у Київській духовній академії. До переїзду в Рівне у 1844 році встиг попрацювати на адміністративних та викладацьких посадах у Дерманському духовному й приходському училищах, Волинській духовній семінарії (м. Кременець). Потому був затверджений довіреною особою Почаївської Успенської Лаври в судових справах з її боржниками, які розглядалися у Кременецькому повітовому суді. Сумлінно виконував ці обов'язки до вересня 1844 р., тоді ж був рукоположений в диякони і висвячений у сан священика й направлений для служіння у соборний Свято-Воскресенський храм м. Рівного. Відтоді й аж до смерті у 1859 р. пастирське служіння й викладацька діяльність Омелянського була пов'язана із цим повітовим містом³⁸.

³⁸ ДАРО, ф. 639, оп. 2, спр. 30а, арк. 3 зв.

³⁹ Солтановский А. Отрывки из записок / А. Солтановский // Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи / Упоряд. В. Луц, О. Морозова. – Рівне: Дятлик М., 2014. – С. 179.

⁴⁰ Прищепка О. П. Пастирське служіння й просвітницька діяльність священика Венедикта Хомича Омелянського в Рівному (40–50-ті рр. XIX ст.) О.П. Прищепка // Роль особистості в Церкві. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – Луцьк, 2016. – С. 175–181.

саме Омелянський. І лише під час другої подорожі Волинню, що припала на великодні канікули, його супутником зголосився стати учитель Малавський – теж, як і Омелянський, уродженець Волині⁴¹.

Останній спочинок протоієрей В. Омелянський знайшов на кладовищі «Грабник», поруч

Фото 4. Церква Св. Степана на кладовищі «Грабник», біля якої похований священник В. Омелянський.

Життєві дороги Костомарова під час його перебування у Рівному перетиналися із власником міста князем Казимиром Любомирським. Скоріш за все це була єдина зустріч, ініційована самим Костомаровим, з метою отримання рекомендаційного листа для виходу на контакт із власником

із церквою Св. Степана. На надгробку зберігся напис: «Здесь похоронен протоиерей Венедикт Омелянский, умер 15 ноября 1859 года, на 56 году жизни, и дочь его». Вважаємо, що могила Омелянського уособлює ще одне «місце пам'яті» про видатного ученого, письменника і громадського діяча М. І. Костомарова (фото 4, 5).

Фото 5. Могила священника В. Омелянського.

Вишнівця графом Мнішком, щоб ознайомитись з архівом та бібліотекою останнього. На наше переконання, вона мала б відбутися у вже згаданому «палацику на Гірці» Любомирських, який постраждав в роки Другої світової війни (фото 6), а невиразна вціліла частина цієї будівлі, вже не

Фото 6. «Палацик на Гірці» князів Любомирських у Рівному. Початок ХХ ст.

⁴¹ Костомаров Н. И. Указ соч. – С. 465.

один раз перебудована, височіє у центрі міського парку культури і відпочинку ім. Т. Шевченка. Попри все куточок парку, де розмішувалася резиденція Любомирського, можна зарахувати до пам'ятних місць, пов'язаних із перебуванням Костомарова у Рівному.

Насамкінець варто констатувати, що в культурному просторі Рівного ім'я Костомарова –

видатного ученого, письменника і громадського діяча, залишається знаковим для формування регіональної й національної ідентичності його мешканців, що знаходить відображення в організації наукових конференцій на його пошану як в стінах обласного краєзнавчого музею, так і Рівненському державному гуманітарному університеті.

References

- Antsyro-Chykuns'kyj A. A. (2014). Ystorycheskaia zapyska o Rovenskom real'nom uchylysche 1832–1882. *Rivnens'ka himnaziia: 1839–1921. Istorii. Spohady. Dokumenty* (V. Luts, O. Morozova, Comps). (pp. 11–103). Rivne. [in Russian].
- Ihnatenko L. A., Kuchyns'kyj, M. V. (1992). Mykola Kostomarov i Rivne. *Mykola Kostomarov i problemy suspil'noho rozvytku ukrains'koi natsii*. (pp. 94–95). Rivne. [in Ukrainian].
- Kostomarov N. Y. (1989). Avtobyohrafiya. In N. Y. Kostomarov, *Ystorycheskye proyzvedeniya. Avtobyohrafiya*. (pp. 425–651). Kyiv.: Izdatelstvopri Kievskom gosudarstvennom universitete. [in Russian].
- Leonova L. A., Pryshchepa, O. P. (2012). Dokumental'ni fondy sered nikhnavchal'nykh zakladiv Volyns'koi hubernii uder zhavnomuarkhiv i Rivnens'koi oblasti. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*. (2). 149–164. [in Ukrainian].
- Masnyj O. S. (1992). M. I. Kostomarov i vykladach Rivnens'koi himnazii, kraieznaveť i fol'kloryst. *Mykola Kostomarov i problemy suspil'noho rozvytku ukrains'koi natsii*. (pp. 96–97). Rivne. [in Ukrainian].
- Miiakovs'kyj V. (1925). Kostomarov u Rivnomu. *Ukraina*. (3). 28–66. [in Ukrainian].
- Mykhajlyshyn, O (2005). Storinky zistorii rozbudovy Rivnens'koi himnazii za materialamy Derzhavnoho arkhivu Volyns'koi oblasti. *Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. (2). 15–27. [in Ukrainian].
- Nora P., Ozuf M., de Pyuimezh, Zh., Vinok, M. (1999). Mezhdru pamiat'iu y ystoyej. Problematyka mest pamiaty. *Frantsiya-pamyat*. (pp. 17–50). S.-Peterburh: Yzdatel'stvo S.-Peterburhskohounyversyteta. [in Russian].
- Pinchuk Yu. A. (1992). *Mykola Ivanovych Kostomarov*. Kyiv: Naukovadumka. 1992. [in Ukrainian].
- Pinchuk Yu., Paseschenko H. (1999). Zvolyns'kykhrokviv M. I. Kostomarov. *Osiahnennia istorii. Zbirnyk naukovykh prats'naposhanuprofesora Mykoly Pavlovycha Koval's'koho z nahody 70-richchia*. (pp. 418–425). Ostroh; N'iu-Jork. [in Ukrainian].
- Polischuk Ya. (1998). *Mandrivkakraiz'viki. Narysy istorii mista*. Rivne. [in Ukrainian].
- Popov A. Y. (1917). N. Y. Kostomarov – prepodavatel' Rovenskojhimnazyy. (Poarkhyvnymdannym Rovenskoho real'noho uchylyscha). *Ystorycheskyj vestnyk*. (3). 716–735. [in Russian].
- Pryschepa O. (2006). *Vulytsiamy Rivnoho: pohliadu mynule*. Rivne. [in Ukrainian].
- Pryshchepa O. P. (2016). Pastyrs'kesluzhinniajprosvitnyts'ka diial'nist' sviaschenyka Venedykta Khomycha Omelians'koho v Rivnomu (40–50-ti rr. XIX st.). Proceedings of the International Scientific and Practical Conference: *Rol' osobystosti v Tserkvi*. (pp. 175–181). [in Ukrainian].
- Rychkov P. A. (1989). *Dorohamyiuzhnoj Rovenshyny (otKortsadoPliashevoj)*. Moskva: Yskusstvo, 1989. [in Russian].
- Sendulskiy A. (1880). Gorod Rovno. *Volyinskie eparhialnyie vedomosti. Chastne ofitsialnaya*. 5. 245–246. [in Russian].
- Shevchuk S. (2007). Volyn' u naukovy khstudiiakh Mykoly Kostomarov. *Mykola Kostomarov u vymirakh suchasnosti*. (pp. 82–90). Rivne. [in Ukrainian].
- Smolyj V. A. (Ed). (2001). *Entsyklopedyia zhyzny y tvorchestva N. Y. Kostomarov (1817–1885)*. Kyiv: Yn-tuystoryy Ukrainy; Donetsk: Yuho-Vostok. [in Russian].
- Smolij V. A. (Ed). (2005). *Mykola Kostomarov: Vikhyzhyttiaitvorchosti: Entsyklopedy chnyj dovidnyk*. Kyiv: Vyschashkola. [in Ukrainian].
- Soltanovskiy A. (2014). Otryvky z zapysok. *Rivnens'ka himnaziia: 1839–1921. Istorii. Spohady. Dokumenty* (V. Luts, O. Morozova, Comps). (pp. 11–103). Rivne. [in Russian].
- Terlets'kyj V. (2009). Rivnens'ki vidhuky pro diial'nist' i zhyttia Pantelejmona Kulisha ta Mykoly Kostomarov. *Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. (7). 21–25. [in Ukrainian].
- Teodorovich N. I. (1890). *Istoriko-statisticheskoe opisanietser kveyipri hodov Volyinskoy eparhii* (Vol. 2). Pochaev. [in Russian].
- Zakharchenko V. A. (1990). Arkhivni dzherelado biohrafii M. I. Kostomarov v TsNBim. V. I. Vernad's'koho ANURSR. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, (3). 62–64. [in Ukrainian].